

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК  
МЕЂУНАРОДНОГ ЗНАЧАЈА

**УСТАНЦИ, ПОБУНЕ И РАТОВИ  
У СЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА  
У XIX И XX ВЕКУ**



**ВОССТАНИЯ, БУНТЫ И ВОЙНЫ  
В СЛАВЯНСКИХ ЗЕМЛЯХ  
В XIX И XX ВВ.**

МЕЖДУНАРОДНЫЙ  
НАУЧНЫЙ СБОРНИК

Врање, 2025.

Тематски зборник међународног значаја  
**Устанци, побуне и ратови у словенским земљама у XIX и XX веку**

**Издавачи:**

Историјски архив „31. јануар“ Врање  
Педагошки факултет Врање Универзитета у Нишу

**За издаваче:**

Ненад Јовић, директор  
Проф. др Драгана Станојевић, декан

**Уредници:**

Доц. др Маја Р. Антић  
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву  
Доц. др Ненад Благојевић  
Филозофски факултет Универзитета у Нишу

**Редакција:**

Проф. др Славиша Недељковић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Р. Србија  
Доц. др Ксенија Б. Егорова, Историјски институт Универзитета у Санкт-Петербургу,  
Руска Федерација  
Проф. др Александар Раковић, Институт за новију историју Србије, Београд, Р. Србија  
Проф. др Кирил Шевченко, Универзитет у Минску, Р. Белорусија  
Проф. др Драгана Станојевић, Педагошки факултет Врање Универзитета у Нишу, Р. Србија  
Др Никита Сергејевич Гусев, Институт за славистику Руске академија наука,  
Руска Федерација  
Проф. др Горан Латиновић, Филозофски факултет Универзитета у Бања Луци,  
Република Српска  
Проф. др Дејан Антић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Р. Србија  
Проф. др Будимир Алексић, Историјски институт Универзитета Црне Горе, Р. Црна Гора  
Проф. др Мирослав Пешић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Р. Србија  
Проф. др Саша Станојевић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини/  
Косовској Митровици, Р. Србија  
Доц. др Љубица Гарбуљева, Филозофски факултет Универзитета у Прешову, Р. Словачка  
Проф. др Дејан Марковић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Р. Србија

Материалы научной конференции международного значения  
**Восстания, бунты и войны в славянских землях в XIX и XX вв.**

**Издательство:**

Исторического архива «31-е января» в г. Вране (Сербия)

Педагогического факультета Вране Университета в Нише (Сербия)

**Издатели:**

Ненад Йович, директор Исторического архива «31-е января» в г. Вране

д.п.н. Драгана Станоевич, профессор, декан Педагогического факультета Вране

**Общая редакция:**

**д.и.н. Майя Р. Антич, доцент**

Философский факультет Университета в Восточном Сараево

**д.ф.н. Ненад Дж. Благоевич, доцент**

Философский факультет Университета в Нише

**Редакционная коллегия:**

**д.и.н. Славиша Неделькович**, профессор Философского факультета Университета в Нише, Республика Сербия

**к.и.н. Ксения Б. Егорова**, доцент Института истории Санкт-Петербургского государственного университета, Российская Федерация

**д.и.н. Александр Ракович**, профессор Института по новой истории Сербии, Белград, Республика Сербия

**д.и.н. Кирилл Шевченко**, профессор Университета в Минске, Республика Беларусь

**д.п.н. Драгана Станоевич**, профессор Педагогического факультета Вране Университета в Нише, Республика Сербия

**д.и.н. Горан Латиневич**, профессор Философского факультета Университета в Баня Луке, Республика Сербская

**к.и.н. Никита Сергеевич Гусев**, ученый секретарь Института славяноведения Российской Академии Наук, Российская Федерация

**д.и.н. Деян Антич**, профессор Философского факультета Университета в Нише, Республика Сербия

**д.ф.н. Будимир Алексич**, профессор Исторического института Университета в Черногории, Республика Черногория

**д.и.н. Мирослав Пешич**, профессор Философского факультета Университета в Нише, Республика Сербия

**д.и.н. Саша Станоевич**, профессор Философского факультета Университета в Приштине/Косовской Митровице, Республика Сербия

**д.и.н. Любица Гарбульева**, доцент Философского факультета Университета в Прешове, Республика Словакия

**д.ф.н. Деян Маркович**, профессор Философского факультета Университета в Нише, Республика Сербия

## САДРЖАЈ / СОДЕРЖАНИЕ

Ксения Б. Егорова

ЈАН ГУС В КОНТЕКСТЕ РУССКОЙ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ  
(1869—1915 ГГ.)

ЈАН ХУС У КОНТЕКСТУ РУСКЕ ДРУШТВЕНОПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ  
(1869—1915 гг.) | 7

Алешин Денис Олегович

ВОССТАНИЕ ЕМЕЛЬЯНА ПУГАЧЕВА В ОПТИКЕ  
ПОНЯТИЙНОГО АППАРАТА СОВРЕМЕННОКОВ  
УСТАНАК ЈЕМЕЉАНА ПУГАЧОВА КРОЗ ПРИЗМУ  
ТЕРМИНОЛОШКОГ АПАРАТА САВРЕМЕНИК | 16

Бојан Панић

КРУШЕВАЧКИ ОКРУГ И НИШКА БУНА 1841. ГОДИНЕ  
КРУШЕВАЧСКИЙ ОБЛАСТЬ И НИШСКИЙ БУНТ 1841 ГОДА | 28

Даниш Мирослав

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЕКТЫ СЛАВЯН АВСТРИЙСКОЙ МОНАРХИИ В ПЕРИОД  
РЕВОЛЮЦИИ 1848-1849 ГОДОВ (ПАНСЛАВИЗМ – АВСТРОСЛАВИЗМ – ИЛИРИЗМ)  
ПОЛИТИЧКИ ПРОЈЕКТИ СЛОВЕНА АУСТРИЈСКЕ МОНАРХИЈЕ У ПЕРИОДУ РЕВОЛУ-  
ЦИЈЕ 1848-1849. ГОДИНЕ (ПАНСЛАВИЗАМ – АУСТРОСЛОВЕНСТВО – ИЛИРИЗАМ) | 39

Оксана О. Завьялова

«НЕСБЫТОЧНЫЕ НАДЕЖДЫ»: АНОНИМНЫЕ ОБРАЩЕНИЯ К ВЛАСТИ ОБ  
ИЗМЕНИИ ПОЛОЖЕНИЯ ПОЛЬШИ В НАЧАЛЕ 1860-Х ГГ.

„НЕОСТВАРЕНЕ НАДЕ“: АНОНИМНИ АПЕЛИ ВЛАСТИМА О ПРОМЕНИ  
СИТУАЦИЈЕ У ПОЉСКОЈ ПОЧЕТКОМ 1860-х ГОДИНА | 65

Ненад Дж. Благович / Ольга А. Благович

ЈАЗЫКОВОЙ ВОПРОС КАК ФАКТОР КОНФЛИКТОВ  
В СЛАВЯНСКИХ СТРАНАХ БАЛКАН В XIX И XX ВЕКЕ

ЈЕЗИЧКО ПИТАЊЕ КАО ФАКТОР КОНФЛИКАТА  
У СЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА БАЛКАНА У XIX И XX ВЕКУ | 73

Наталья Александровна Лунькова

О ВОСПРИЯТИИ И.С. АКСАКОВЫМ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО  
ДВИЖЕНИЯ НА БАЛКАНАХ: БОЛГАРСКАЯ ТЕМА В «РЕЧАХ В ЗАСЕДАНИЯХ  
МОСКОВСКОГО СЛАВЯНСКОГО БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА» (1876–1878 ГГ.)

ПЕРЦЕПЦИЈА НАЦИОНАЛНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА НА БАЛКАНУ  
У ДЕЛИМА И.С. АКСАКОВА: БУГАРСКА ТЕМА У „ГОВОРИ НА САСТАНЦИМА  
МОСКОВСКОГ СЛОВЕНСКОГ ДОБРОТВОРНОГ КОМИТЕТА“ (1876–1878) | 86

Андреј Митић

СЛОВЕНОФИЛСКИ КОНЗЕРВАТИВНИ КАНОН И УСПОСТАВЉАЊЕ СРПСКЕ  
ДРЖАВНОСТИ У XIX ВЕКУ: „СРБИМА, ПОСЛАНИЦА ИЗ МОСКВЕ“ А.С. ХОМЈАКОВА  
СЛАВЯНОФИЛЬСКИЙ КОНСЕРВАТИВНЫЙ КАНОН И ОБРАЗОВАНИЕ СЕРБСКОЙ  
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В XIX В.: «СЕРБАМ, ПОСЛАНИЕ ИЗ МОСКВЫ» А.С.  
ХОМЯКОВА | 98

Александр Эдуардович Котов

ОТ «СЛАВЯНСКОЙ ВЗАИМНОСТИ» К «НАЦИОНАЛЬНОМУ ЭГОИЗМУ»:  
СЛАВЯНСКИЙ ВОПРОС В РУССКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ 1880-Х ГГ.  
ОД „СЛОВЕНСКОГ ПРОЖИМАЊА“ ДО „НАЦИОНАЛНОГ ЕГОИЗМА“:  
СЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У РУСКОЈ ПУБЛИЦИСТИЦИ 80-х ГОДИНА XIX ВЕКА | 112

Душан Г. Илић

УСТАНИЧКИ ПОКРЕТ У ЈУЖНИМ СРПСКИМ КРАЈЕВИМА 1878-1882.  
ВОССТАНОВИТЕЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ В ЮЖНЫХ СЕРБСКИХ РЕГИОНАХ 1878-1882 гг. | 128

Наталья Валерьевна Турыгина

СТОЛЕТИЕ ПЕРВОГО СЕРБСКОГО ВОССТАНИЯ И ЛЕГИТИМАЦИЯ МАЙСКОГО  
ПЕРЕВОРОТА 1903 Г. В ОФИЦИАЛЬНОМ ДИСКУРСЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ  
СТОГОДИШЊИЦА ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА И ЛЕГИТИМИЗАЦИЈА МАЈСКОГ  
ПРЕВРАТА 1903. ГОДИНЕ У ЗВАНИЧНОМ ДИСКУРСУ РУСКОГ ЦАРСТВА | 141

Дејан Д. Антић / Маја Р. Антић

ДИПЛОМАТСКА АКЦИЈА РУСИЈЕ ЗА ОДРЖАЊЕ НЕУТРАЛНОСТИ БАЛКАНСКИХ  
ДРЖАВА НА БАЗИ ТЕРИТОРИЈАЛНИХ УСТУПАКА (1914-1915)  
ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ДЕЙСТВИЯ РОССИИ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ  
НЕЙТРАЛЬНОСТИ БАЛКАНСКИХ ГОСУДАРСТВ НА ОСНОВЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ  
УСТУПОК (1914-1915гг.) | 152

Бранка Јаначковић / Драгана Станисављевић

ЗЛОЧИНИ НАД ЗАРОБЉЕНИМ И РАЊЕНИМ СРПСКИМ ВОЈНИЦИМА ЗА ВРЕМЕ  
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА У ИЗВЕШТАЈИМА ВАРДАРСКЕ И МОРАВСКЕ ДИВИЗИЈЕ  
ПРЕСТУПЛЕНИЯ НАД СЕРБСКИМИ ВОЕННОПЛЕННЫМИ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ  
ВОЙНЕ В СВЕТЕ ОТЧЕТОВ ВАРДАРСКОЙ И МОРАВСКОЙ ДИВИЗИЙ | 166

Иван М. Бецић

ПРЕКИД ПОЛЕТА ЛЕСКОВАЧКЕ ПРИВРЕДЕ УСЛЕД ОКУПАЦИЈЕ  
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ  
ПРЕКРАЩЕНИЕ ПОДЪЕМА ЭКОНОМИКИ Г. ЛЕСКОВАЦ  
ВСЛЕДСТВИЕ ОККУПАЦИИ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ | 179

Др Иван М. Бецић, виши научни сарадник  
Институт за српску културу – Приштина/Лепосавић  
becic89@gmail.com

УДК 338(497.11 Лесковац) ”187/192”

## ПРЕКИД ПОЛЕТА ЛЕСКОВАЧКЕ ПРИВРЕДЕ УСЛЕД ОКУПАЦИЈЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

*Апстракт:* Вишевековно одсуство Србије из европских привредних токова имало је за последицу то да је њена основна привредна делатност била екстензивна пољопривреда. Са стицањем независности Србија је скромно кренула путем индустријализације јер није била у могућности да улаже велика финансијска средства. Међу оним местима који су одскочили од других у погледу индустријализације био је Лесковац. Базична индустрија будућег лесковачког басена била је текстилна, али су се на овом простору развиле и грађевинска, млинска и дрвна индустрија. Полет лесковачке индустрије у великој мери пресекао је Први светски рат и окупација Србије. Готово половина предузећа била је у потпуности уништена, а други део озбиљно опљачкан или руниран. И поред тога, Лесковац је по окончању Великог рата постао озбиљно индустријско седиште за подручје Краљевине СХС/Југославије, тако да се могу само нагађати донети лесковачке индустрије да није било прекида развоја услед окупације у Првом светском рату.

*Кључне речи:* индустрија, текстилна индустрија, Велики рат, окупација, уништавање, пљачка, опоравак.

Положај Србије у оквиру Османског царства искључио је њено подручје од привредних токова Западне и Централне Европе, тако да је индустријализација осетно каснила, мада су се неки њени облици појавили још током Првог српског устанка и оснивања тополинице у Београду. Осим предузећа основаних за војне потребе и ручних млинова и пивара, средином шездесетих година XIX века, на простору Србије пословала је само једна фабрика за израду чоје и сукна у Топчидеру, један парни млин у Београду и топионице у рудокопима. Поједини богати трговци били су заинтересовани за улагање у индустрију, али њихови покушаји нису дали адекватне резултате.<sup>486</sup>

С обзиром на стање тржишта новца на простору Србије био је неопходан страни капитал. Са стицањем независности отпочело је улагање у индустрију па је 1878. године немачким капиталом отворена *Фабрика чохе Евгенија Михаела и компаније*. Већ 1882. године браћа Минх отворила су *Фабрику вунених тканина* у Параћину, а значајнија предузећа била су *Фабрика шибица* у Београ-

486 Никола Вучо, *Привредна историја Србије до Првог светског рата*, Београд 1955, 247.

ду, основана 1887. године и *Српска фабрика стакла* у Јагодини, основана 1889. године капиталом домаћих богатих трговаца.<sup>487</sup>

У периоду од 1873. до 1898. године, држава је донела два закона који су домаћим и страним инвеститорима дали повластице за оснивање индустријских предузећа. Закон о потпомагању индустријских предузећа из 1873. године омогућио је делимично или потпуно ослобађање од царине и такси увоз машина, оруђа и справа, грађе, сировина, угља и других предмета потребних за устројство и рад фабрика. Значај овог закона огледао се у томе што је омогућавао монопол најдуже на петнаест година. Систем повластица није успео да изазове већи полет индустрије јер до доношења новог закона о повлашћеној индустрији 1898. године, влада је издала преко 30 повластица које се нису оствариле. У времену новог закона Србија је имала 28 индустријских предузећа са 1.702 запослена радника, с тим да су већина фабрика у ствари била мала предузећа са по неколико десетина радника.<sup>488</sup>

Са више од двадесет радника било је свега четрнаест предузећа, од којих су само: *Творница вунених израда браће Минх*, *Фабрика вуненог гајтана* у Стројковцу код Лесковца и *Фабрика стакла* у Јагодини биле ван Београда. Са 140 радника, *Фабрика вуненог гајтана* била је на трећем месту по броју запослених у Србији.<sup>489</sup> Искорак у развоју индустрије у Србији учињен је почетком двадесетог века због већег учешћа страног капитала, доношења нове царинске тарифе и протекционистичке политике законом из 1904. године, а посебно током Царинског рата који је смањио потребу увоза. Зато је најбрже напредовање индустријализације остварено у периоду од 1905. до 1910. године када је конкуренција аустроугарске робе сведена на минимум.<sup>490</sup>

Табела 1. Број индустријских предузећа у одређеним годинама<sup>491</sup>

Година	Број предузећа
1898.	28
1902.	66
1903.	105
1906.	110
1908.	162
1911.	128

487 *Историја српског народа*, VI-1, Београд 1994, 11.

488 Н. Вучо, *н. д.*, 248.

489 У Н. Вучо, *н. д.*, 249 погрешно се наводи да је фабрика у Стројковцу основана 1886. године. Постоји мноштво радова у којима је јасно наведено да је ова творница пуштена у рад 1884. године. Међу њима је и Живан Стојковић, Слободанка Стојичић, Хранислав Ракић, *Историја Лесковца*, Београд 1992, 136.

490 Н. Вучо, *н. д.*, 250.

491 *Исто*, 250.

Међу индустријским предузећима најзаступљенија су била она која су припадала млинској индустрији, потом пиварској и другим врстама прехранбене индустрије, а поред њих раширила се текстилна индустрија, чији је центар крајем XIX века постао Лесковац.

Појава десетина, а потом и више од стотину фабрика нагнала је државу да одреди одређене параметре који би прецизирали фирму која се могла сматрати индустријском. Према Закону о радњама из 1910. године, као индустријско предузеће сматрала се она радионица или предузеће у коме је радило више од петнаест радника, уколико је била употребљена моторна снага, односно двадесет пет радника уколико је рад био мануелан и уколико би се рад вршио у једном објекту. У овај број радника рачунали су се и шегрти.

Истим законом прецизирано је да радници испод шеснаест година нису могли радити више од осам часова дневно. У недељне и празничне дане радници испод шеснаест година, као и жене, нису смели бити ангажовани ни у фабрикама у којима је рад у овим данима био допуштен. Породиле су добиле право да не могу бити ангажоване за рад шест недеља пре и шест недеља после порођаја. Ноћни рад у фабрикама и радионицама ни у ком случају није могао прећи десет часова.<sup>492</sup>

Подлога за развој текстилне индустрије на подручју Лесковца налазила се у традицији гајења конопље. Гајење ове културе у лесковачком крају омогућавале су погодна клима и наносна земља или песковита иловача, тако да је још половином XIX века истицано да је подручје Лесковца централна област за гајење културе дарданске конопље, чија је традиција засезала још у антику.<sup>493</sup> Лесковачка конопља важила је за најбољу у целом Поморављу и Топлици јер је ова биљка на том подручју израстала и до 3,5 метара висине. У Лесковцу је било више од 400 прерађивача конопље и ужара, три ткача ланеног платна и тројица мутавција.<sup>494</sup>

До ослобођења каравани лесковачких трговаца развозили су ужарију у Бугарску, Тракију, Истанбул, Грчку, Македонију, Албанију, Босну, Херцеговину, Румунију и Мађарску.<sup>495</sup> И после ослобођења 1878. године настављено је интензивно гајење конопље, тако да је 1884. године преко 1.000 људи из града и околине живело управо од производње конопље, чија се количина процењивала на око 2 милиона ока годишње.<sup>496</sup>

---

492 „Закон о радњама од 29. јуна 1910. год.“, *Трговачки законик и стецински поступак Краљевине Србије протумачени одлукама опште седнице и одељења касационог суда*, Београд 1914, CCLIX.

493 Драгољуб Трајковић, „Текстилна индустрија Лесковца и околине 1884–1918“, *Сто година лесковачке текстилне индустрије (1884–1984)*, Лесковац 1984, 9.

494 Феликс Каниц, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, 2, Београд 1987, 242–244.

495 Д. Трајковић, *н. д.*, 11.

496 Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија, Нови крајеви*, Београд 1884, 132.

За развој индустрије на подручју Лесковца од великог значаја било је пуштање железничког саобраћаја. Пруга Београд – Ниш пуштена је у промет 1884. године, да би две године касније пруга кроз Србију била спојена са османским железницама код Ристовца, што је обухватило и Лесковац.

Прву фабрику на простору Лесковца основали су Антоније Тонка Поповић, Глигорије Горча Јовановић, Димитрије Мита Теокаревић, Прока Митић и Бугарин Стефан Бојацов. Прокријумчаривши чаркове за израду гајтана из Бугарске, отворили су 1884. године фабрику у воденици на Накривањској реци у Стројковцу код Лесковца. Ова фабрика пребачена је 1889. године у Вучје јер је вода била погоднија због снажнијег протока и у већој маси, што је омогућавало да фабрика ради и лети. На изради предива од вуне зими је радило 1.000 до 2.000 радница, а лети 700 до 800.<sup>497</sup>

Другу фабрику гајтана подигли су Коста Илић, Горча Петровић, Михаило Јанковић Инајет и Бугарин Маноил Илијев 1890. године у оближњем Козару код Грделице. Иако су успешно пословале, фабрике су међу собом развиле конкуренцију што је довело до краћег стагнирања у пословању. Министру пољопривреде Кости Таушановићу није се свидео развој ситуације и озбиљном интервенцијом нагнао је власнике да се уједине у једну фабрику и после тога оснују прву фабрику штофа у Лесковцу, која је постала озбиљан конкурент Михеловој фабрици продавајући чоју за осам динара, што је било осетно ниже у односу на дванаест динара, колико је чоју продавала фабрика са немачким капиталом.<sup>498</sup>

Трећу лесковачку гајтанару основао је Михаило Јанковић који је напустио предузеће у Козару и купио 1893. године другу воденицу на Козарачкој реци. После десет година рада продао је настало предузеће Глигорију Јовановићу и Милану А. Поповићу.<sup>499</sup>

Након што је почетком 1904. године изгорела Минхова фабрика вунених тканина у Параћину, Лесковчани Јосиф Јовановић, Густав Хубач и Јоца Станковић повољно су набавили машине и на плацу црквене воденице на Козарачкој реци саградили фабрику за производњу гајтана и плетива.<sup>500</sup>

Након дугих и тешких преговора око спајања прве две фабрике гајтана окончаних 1895. године, наредне године у Лесковцу је отпочела са радом *Прва краљевска повлашћена фабрика предива, гајтана и тканина Илића, Теокаревића и Петровића*. Подигнута од домаћих људи и са домаћим капиталом, послужила је као расадник развоја текстилне индустрије у Краљевини Србији. Стара штофара, како је називана, радила је са све већим успехом тако да је проширивана.<sup>501</sup> Ова фабрика дала је Лесковцу и три председника општине, од којих су двојица стекла и мандат народних посланика.

497 Н. Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981, 214.

498 *Политика*, 10.820, 14. јул 1938, 12.

499 Д. Трајковић, *н. д.*, 22.

500 *Исто*, 24.

501 *Споменица на прославу педесетогодишњице ослобођења Лесковца: 1877.–1927.*, Лесковац 1928, 164 – 165.

Из ове фабрике иступили су најпре Бугари Бојацов и Илијев 1903. године, а у наредне две године и Глигорије Јовановић и Милан Антонија Поповић. Без обзира на то, прва лесковачка фабрика вунених тканина постала је највећа фабрика тог типа на Балкану са 105 разбоја. Са друге стране, Лесковчани који су иступили из ове фабрике, проширили су своју фабрику гајтана са седамдесет чаркова у Грделици, са још петнаест разбоја. Грделичка фабрика имала је у Лесковцу и један модеран млин, а један од партнера, Глигорије Јовановић, био је један од оснивача *Лесковачког електричног друштва* и председник лесковачке општине у то време.<sup>502</sup>

Из прве лесковачке текстилне фабрике иступила су 1905. године и нешто касније још четири ортака, Коста Илић Мумџија и његови синови Сотир, Милан и Влада. Костини синови откупили су 1906. године текстилну фабрику штофа Евгенија Михела и уз помоћ Лазара Дунђерског из Србобрана створили веома снажно предузеће. Као филијалу овог предузећа, под именом *Лазар Дунђеровић и Ко.* основали су фабрику тканина, која је до 1910. године израђивала само гајтан.<sup>503</sup> Браћа Илић постали су и већински власници акција лесковачке фабрике канапа и ужарије, која је 1914. године проширила своју производњу.<sup>504</sup>

Између осталих финансијских средстава, за финансирање својих индустријских послова породица Илић и Глигорије Петровић користили су повољне кредите код *Лесковачке трговачке банке*, која је почела са радом 1. марта 1904. године. У овој банци Сотир К. Илић био је председник Управног одбора, а Глигорије Петровић члан.<sup>505</sup>

Глигорије Петровић имао је у свом власништву и фабрику за прераду конопље у Врањској Бањи. Ова фабрика основана је 1904. године страним капиталом, али је откупљена лесковачким капиталом 1911. године. Петровић је поседовао и фабрику за прераду столица и почанства од савијеног дрвета у Лесковцу.<sup>506</sup>

Мада је индустријализација носила низ предности и модернизацију друштвених прилика, веома рано јавио се и отпор томе. Када је 1895. године ужарско удружење *Томић, Тодоровић и компанија* затражило повластицу за фабрику у периоду на десет година, социјалисти су се успротивили томе јер се велики број становника Лесковца и Врања бавио управо овим занатом, па би сиромашни сељаци произвођачи и варошки ужарски радници пропали.<sup>507</sup>

---

502 *Лесковачко електрично друштво* основано је 26. августа 1901. године, а прве сијалице осветлиле су Лесковац 11. децембра 1903. године. на дан ослобођења Лесковца од османске власти. (*Лесковачки гласник*, 40, 29. септембар 1923, 1–2).

503 Живан Стојковић, Слободанка Стојичић, Хранислав Ракић, н. д., 139.

504 Д. Трајковић, н. д., 26.

505 Драгиша Костић, „Банке и банкарство на лесковачком подручју до почетка Првог светског рата“, *Лесковачки зборник*, XXXIV, Лесковац 1994, 132.

506 Д. Трајковић, н. д., 27.

507 Живан Стојковић, Хранислав Ракић, Зоран Панајотовић, *Грађа за историју револуционарног радничког покрета Лесковца и Врања 1895–1915*, I, Лесковац 1982, 17.

Међу повлашћеним фабрикама у 1902. години биле су и *Фабрика за чоху и сукно* у Грделици и *Фабрика земљаног посуђа* у Лесковцу. Фабрика штофа у Лесковцу узимала је за раднике и децу.<sup>508</sup> Релативно брзо од појаве индустрије и у односу на већ развијене индустријске земље, у Лесковцу је дошло до првомајске прославе, која је одржана у Светоилијском парку 1897. године, а у којој је учествовало двадесет радника.<sup>509</sup>

Према попису становништва за 1900. годину у Лесковачком срезу од индустрије и заната живело је 5.955 становника, односно 10,55% целокупног становништва. У овом тренутку, када је лесковачка индустрија била тек у повоју овај број није био занемарљив јер је Лесковац већ тада био на четвртом месту у држави по броју радника.<sup>510</sup> Отварањем нових предузећа и проширивањем већ постојећих број радника осетно се увећавао и учинио Лесковац озбиљним градом за индустрију Краљевине Србије.

Почетком XX века фабричка конкуренција довела је до тешког положаја занатских прерађивача кудеље, ужара и салера. Осим организоване, квалитетније и квантитетније производње у фабрикама, додатне невоље лесковачким занатлијама донела је концесија лесковачког гвожђарског трговца Мике Матејић-Аранђеловића и нишког трговца Јовановића почетком 1910. године, а која се односила на право коришћења затвореника за израду салерско-ужарских и пресукачких производа. Ова концесија довела је до великог пада надница и обарања цена ужарских прерађевина, чиме је опстанак великог броја породица био доведен у питање јер је у Лесковцу тада било 400 ужара, салера и пресукача.<sup>511</sup>

У Београду је ткачких фабричких радника 1905. године било 105 мушкараца, 95 жена и 20 деце, док их је у Лесковцу било 100, 40, односно 20.<sup>512</sup> Укупан број ткача у Лесковцу далеко је премашивао наведени број јер је домаћа радиност још увек држала колики толики корак са индустријализацијом. До 1912. године било је у лесковачком крају око 1.000 ужарских радњи са око 4.000 запослених радника (мајстора, калфи и шегрта). Процењено је да је годишња производња била у вредности од милион златних динара и највећи део произведене робе пласиран је на подручје Бугарске и европског дела Османског царства.<sup>513</sup>

Почеци млинарске индустрије везују се за име Живка Стојиљковића, који је од обичног затеченог млина 1897. године, када га је преузео, до 1907. године

508 Никола Вучо, *Привредна историја Србије до Првог светског рата*, 251.

509 Јован Манасијевић, Хранислав Ракић, *Хронологија радничког покрета и социјалистичке револуције у јужноморавском региону 1903–1945*, Лесковац 1979, 17.

510 Сергије Димитријевић, *Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903–1953*, Лесковац 1954, 7.

511 Живан Стојковић, Ненад Кражић, *Занатство Лесковца*, I, Лесковац 1995, 43.

512 *Радничке новине*, 17, 23, фебруар 1905, 2.

513 Д. Трајковић, *н. д.*, 11.

направио модерно аутоматско млинарско предузеће.<sup>514</sup> Радионица сапуна основана је још 1872. године, а временом је прерасла у фабрику Јована Влајчића и синова, која је сталним усавршавањем технологије успевала да шири асортиман свог основног производа (сапуна) и тако задовољава потребе стално увећаног тржишта. Касније се број производа ове фабрике осетно повећао јер је поред сапуна производила и парфимерију и козметику.<sup>515</sup>

Почетком XX века у Лесковцу су почеле да се развијају и друге индустријске гране. Током Царинског рата основане су 1907. и 1911. године фабрике за израду црепа и цигле. Обе фабрике подигао је Трајко Ђорђевић Кукар, трговац који је 1911. године формирао и прво металуршко предузеће у Лесковцу, окупивши некадашње самосталне занатлије за израду окова за врата, кугли, дугмади, прстена и др.<sup>516</sup>

Од изузетног значаја за развој лесковачке индустрије било је успостављање редовног снабдевања града електричном енергијом из хидроцентрале на реци Вучјанки из оближњег Вучја од 1. марта 1904. године. „Од тога дана Лесковац је отпочео да се развија културно, економски и индустријски. Рад Електричног друштва од 1904–1913 год. текао је повољно развијајући своју моћ и енергију, када је Друштво повећало и свој капитал на 300.000 динара“.<sup>517</sup> Да би са истурене тачке лесковачког индустријског басена опслуживала грађане и привреду хидроцентрала је са градом повезана првим далеководом у Србији, у дужини од седамнаест километара.<sup>518</sup>

У индустријска постројења у лесковачком крају могу се додати још *Млин браће Поповић* у Власотинцу, подигнут 1893. године и *Аутоматски млин Јовановића и Поповића*, који је почео са радом 1905. године.<sup>519</sup>

Важан фактор за подизање индустрије у Лесковцу било је и банкарство, при чему је до Почетка првог светског рата шест банака радило у Лесковцу, а две у Власотинцу. Лесковачки новчани заводи били су: Лесковачка удеоничарска штедионица (1888), Лесковачка трговачка банка (1903), Лесковачка задруга (1906), Лесковачка прометна банка (1908), Лесковачка кредитна банка и Лесковачка привредна банка, док су у Власотинцу основане: Власотиначка задруга за помоћ и штедњу (1895) и Власотиначка трговачка банка (1908).<sup>520</sup>

514 Живко Стојиљковић био је веома угледан и богат привредник. Осим послова у млинарској индустрији, до краја Првог светског рата бавио се и банкарством и био председник Управног одбора *Нишке задруге за међусобну помоћ и штедњу*. (Иван М. Бецић, Дејан Д. Антић, *Нишки новчани заводи и банкарство 1885–1947*, Лесковац 2023, 120).

515 Живан Стојковић, Слободанка Стојичић, Хранислав Ракић, *н. д.*, 139–140.

516 *Исто*, 139.

517 *Лесковачки гласник*, 40, 29. септембар 1923, 2.

518 Небојша Станковић, Хидроелектрана Вучје, *Светска баштина електротехнике*, Лесковац 2005, 19

519 Сергије Димитријевић, *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*, Лесковац 1983, 174.

520 И. М. Бецић, „Страдање приватних финансијских установа у јужној Србији 1915–1918“, *Велики рат 1914–1918: Узроци, последице, тумачења*, I, Ниш 2016, 750.

Оно што је карактеристично у свему наведеном је да је подизање лесковачке индустрије извео „чисто национални капитал, још боље само лесковачки капитал. На ово су горди лесковчани. (...) Но, најважније је да у лесковачкој индустрији нема ни паре јеврејског капитала. На то питање следи кратак одговор. Лесковчани су одувек тежили да остану на послу сами.“ Штедљивост и жеља за радом красила је прве индустријалце у Лесковцу. „Велики лесковачки милионар бди сам на послу. Требало је видети, на пример, старог г. Влајчића како у своје фабричком стоваришту сам продаје робу!“<sup>521</sup>

Свој индустријски преображај град је доживео у пероиду од 1890. до 1914. године. По некој аналогiji, која може бити само оквирна, Лесковац се пре уласка у Краљевину СХС отприлике налазио на нивоу једног индустријског града у Енглеској средином XIX века. Ово поређење свакако не треба схватити буквално јер се Лесковац налазио у држави са веома ретким индустријским центрима и која није могла да пружи услове за константно повећање производних капацитета.<sup>522</sup>

Избијање Првог светског рата изазвало је прекид у раду новчаних завода, док је део индустрије прешао на ратну коњунктуру. Како током првих годину дана рата лесковачка индустрија није била у непосредном ратном окружењу, одређени број текстилних фабрика је, попут ситуације у Балканским ратовима, лиферовао одевни материјал и ћебад за српску војску.

Ситуација се променила са уласком Бугарске у рат и продора њене армије у јужну Србију. На подручје Лесковца бугарска војска продрла је преко планине Влаине и после жестоких борби заузела Лесковац 8. новембра 1915. године.<sup>523</sup> У оквиру окупационог система Лесковац се нашао у Моравској војно-инспекцијској области са центром у Нишу, на чијем челу се налазио генерал Кутинчев.<sup>524</sup>

Окупација је пре свега значила почетак великог страдања српског народа, тако да је у Врањском округу већ 1915. године страдало 42 свештеника, 500 лица која су припадала различитом типу интелигенције и више од 3.000 осталих грађана. Највеће страстиште постала је Сурдулица, где је страдало више од 3.000 људи, док је при гушењу Топличког устанка и одмаздама након тога страдало још преко 13.000 људи.<sup>525</sup> Велики број младића способних за војску интерниран је у заробљеничке логоре у непријатељским државама, при чему је одређени део страдао.

521 *Правда*, 11.562, 30. децембар 1936, 12.

522 Перица Хаци-Јованчић, *Европеизација Српског Манчестера 1918–1941*, Београд 2010, 201–202.

523 Добросав Ж. Туровић, Небојша М. Ивановић, *Лесковац и лесковачки крај 1915–1918*, Лесковац, 2006, 9.

524 Никола Б. Поповић, *Срби у Првом светском рату 1914–1918*, Београд–Нови Сад 2000, 61; И. М. Бецић, „Физичко уништавање привредне елите Врањског округа у Првом светском рату“, *Бугарска окупација југа Србије у Првом светском рату 1915–1918*, Лесковац 2016, 68.

525 Сретен Динић, *Бугарска зверства у Врањском округу*, I, Београд, 1921 4; И. М. Бецић, „Физичко уништавање привредне елите Врањског округа у Првом светском рату“, 70.

Међу страдалим и интернираним лицима налазио се и одређени број индустријалаца, банкара и других привредника. Међу страдалим индустријалцима налазили су се: Михајло Миљковић, члан фирме *Акционарска столарска задруга*. Осим српског поседовао је и америчко држављанство, будући да је столарство усавршавао у Сједињеним америчким државама;<sup>526</sup> Тодор Цекић Лешњак, индустријалац и трговац;<sup>527</sup> Михајло А. Поповић-Тонкић;<sup>528</sup> Сотир Тодоровић, председник Управног одбора *Лесковачке удеоничарске штедионице*, Трговачког удружења, Народне одбране и Црвеног крста и Благоје Илић, члан фирме *Коста Илић и синови* у Лесковцу, члан Управног одбора *Фабрике вунених тканина Косте Илића и синова* у Београду, председник Надзорног одбора *Текстилне фабрике Косте Илића и синова* у Лесковцу, члан Управног одбора фабрике кудеље у Лесковцу, председник Управног одбора *Власотиначке задруге*, председник Текстилне школе у Власотинцу и члан Управног одбора Народне одбране у Власотинцу.<sup>529</sup> Осим поменутих страдао је и велики број трговаца, занатлија, угоститеља, упосленика државних монопола и комисионара.

Осим убистава која су била последица политике окупационих власти, а односила су се на привреднике, на одлуку о смрти појединаца одлучивале су и крајње личне ствари. Хајим Карио и Тодор Зекић испоручивали су конопљу Макензиновој војсци, а како је бугарски трговац из Софије и Црвеног Брега Иван Вашаров желео тај посао, испословао је код пуковника Калканцијева да буду ликвидирани. Немци су чак протествовали због њиховог погубљења, али се Бугари на то нису освртали.<sup>530</sup>

Сем злочина над цивилним становништвом, окупационе власти редовно су присвајале инвестициона добра, имовину фабрика и новчаних завода, као и сва добра јавног саобраћаја. Конфискација прехрамбених добара, као и затечених залиха хране по млиновима, магацинима, магазима и јавним продавницама, сеоским кошевима ишла је до те мере да иза ње није остајало ништа становништву.<sup>531</sup>

Према наређењу из Софије, окупационе власти присвајале су сва добра која су била, макар и привремено напуштена, што је обухватало имовину како српске државе тако и свих грађана који су се повукли са српском војском из земље. У томе се може тражити и мотив убиства Благоја Илића, пошто је он

526 С. Динић, *нав. дело*, I, 16

527 С. Динић, *Бугарска зверства у Врањском округу*, II, Београд 1921, II, 5.

528 *Исто*, II, 70.

529 Јован Хаџи Васиљевић, *Бугарска зверства у Врању и околини (1915–1918)*, Нови Сад 1922, 81; И. М. Бецић, „Физичко уништавање привредне елите Врањског округа у Првом светском рату“, 72–73.

530 *Родолф Арчибалд Рајс о злочинима Аустроугара-Бугара-Немаца у Србији 1914–1918.*, *Изабрани радови*, Београд 1997, 141; И. М. Бецић, „Физичко уништавање привредне елите Врањског округа у Првом светском рату“, 75.

531 Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ за време рата и окупације 1914–1918. године*, Лесковац 1985, 24.

једини од браће остао у Србији. На тај начин бугарске окупационе власти створиле су правну основу да из магацина фирми Косте Илића и синова однесу робу чија је вредност прелазила милион динара.<sup>532</sup>

Процењена материјална ратна штета свакако није била испод пет милијарди златних франака, а уколико би се томе додали губици у производњи, порезима, као и трошкови отплате дугова, социјалних давања и друго, штета је била много већа, тако да је њено утврђивање на седам милијарди златних франака било реално.

Ратне операције у Првом светском рату и војна окупација веома су уназидиле индустрију на простору Краљевине Србије. Највећи део фабрика био је потпуно уништен или толико оштећен да производње није било. Аустроугарске војне власти су на територији своје окупационе зоне још 1916. године прикупиле податке о предузећима која су била у могућности да раде. Од 112 предузећа која нису била уништена у ратним операцијама, само 47, односно 42% њих било је способно за производњу, при чему је свега 26 њих могло да одржи један минимални погон. У овој години 59% млинова било је у употреби.<sup>533</sup>

Остале фабрике биле су уништене демонтажом, реквизирањем и уништавањем приликом повлачења 1918. године. Завршетак ратних операција Србија је дочекала са 30% уништених фабричких зграда и 57% машина и постројења. Према ценама из 1914. године, у приватној индустрији проузрокована је штета у вредности од 145.605.000 франака, док су за пет година рата проузроковани губици у производњи у износу од 50 милиона франака<sup>534</sup>

За обнову индустрије, односно за израду машина, инсталација, набавку сировина и полуфабриката, као о оправку оштећених постројења, била је потребна сума од 50 милиона франака за прву фазу реконструкције, односно још 60 милиона за другу. Осим тога, државна предузећа процењивала су своје финансијске потребе на додатних 45,8 милиона франака.<sup>535</sup>

Степен пострадалости лесковачке индустрије могуће је сагледати и по томе што је број незапослених радника у јесен 1919. године био још увек велики. Берза рада доделила је Лесковцу више помоћи но и једном другом граду у унутрашњости државе.

---

532 С. Динић, *н.д.*, II, 70; И. М. Бецић, „Ратна штета начињена лесковачкој привреди у Првом светском рату“, *Лесковачки зборник*, LV, Лесковац 2015, 175.

533 Мари-Жанин Чалић, *Социјална историја Србије, Успорени напредак у индустријализацији*, Београд 2004, 204; И. М. Бецић, „Ратна штета начињена лесковачкој привреди у Првом светском рату“, 176.

534 М.-Ж. Чалић, *н.д.*, 204.

535 *Исто*, 205.

Табела 2. Сума помоћи радницима 1919. године<sup>536</sup>

Град	Сума (у динарима)	Процент
Београд	24.306	46%
Лесковац	6.667	12,6%
Ниш	6.000	11,4%
Параћин	5.380	10,2%
Ужице	3.000	5,7%
Шабац	2.500	4,7%
Ваљево	1.500	2,8%
Чачак	1.480	2,8%
Пирот	1.000	1,9%
Прокупље	1.000	1,9%
<b>Укупно</b>	<b>52.833</b>	<b>100%</b>

У лесковачком басену је у току рата потпуно уништено шест индустријских предузећа:

- фабрика столица Илић, Теокаревић и Петровић у Лесковцу;
- Фабрика гајтана Илић, Теокаревић и Петровић у Вучју;
- Фабрика керамичких производа Т. Калајдић и синови у Лесковцу;
- Фабрика намештаја Цекић, Лазаревић и Миљковић у Лесковцу;
- Фабрика чешљева Димитрија Настића у Лесковцу;
- Млин Петка Јовановића у Бојнику.<sup>537</sup>

Осим физички уништених фабрика, делимично или потпуно страдале су или су опљачкане и остале фабрике. Како је током Балканских ратова и периода до октобра 1915. године *Фабрика вунених тканина Илић, Теокаревић и Петровић* снабдевала српску војску оделом које се из иностранства није могло добити Бугари „су нарочито кивни били на ову фабрику, и не само да су из ње извукли сву робу и сировине, него су чак и већи део машина демонтирали и однели у Бугарску, тако да је фабрика после рата представљала једно непокопано гробље од машина”.<sup>538</sup>

*Фабрика плетива и гајтана Лазара Дунђеровића и комп.* у Лесковцу за време окупације била је „већим делом и оштећена“. Како ова фабрика није радила за време рата, „многе машине биле су разграбљене или уништене“. Иста судбина погодила је многа друга предузећа.<sup>539</sup>

536 С. Димитријевић, *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*, 16.

537 С. Димитријевић, *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*, 160; И. М. Бецић, „Ратна штета начињена лесковачкој привреди у Првом светском рату“, 179.

538 Чед. М. Јоксимовић, *Српски Манчестар, Лесковац у 1930. год.*, Лесковац, 1930, 15–16; И. М. Бецић, „Ратна штета начињена лесковачкој привреди у Првом светском рату“, 179.

539 С. Димитријевић, *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*, 161; И. М. Бецић,

Табела 3. Додељена ратна штета лесковачкој индустрији и банкарству<sup>540</sup>

Предузеће Илић, Теокаревић и Петровић	25.000.000
а) за штофару у Лесковцу	1.500.000
б) за кудељару у Врањској Бањи	26.500.000
Концерн Браће Илића	4.608.000
а) за фабрику канапа и ужарије у Лесковцу	6.530.000
б) за платнару у Лесковцу	26.000.000
в) за штофару у Београду	37.132.000
Штофара Јовановић и Поповић из Грделице	1.500.000
Фабрика намештаја Тодора Лазаревића	преко 700.000
Млин Живка Стојиљковића	594.000
Платнара Лазара Дунђеровића и Комп.	203.000
Фабрика сапуна Јована Влајчића и синова	60.000
Лесковачка задруга	23.820
Лесковачка привредна банка	9.324,60

Штету је претрпело и *Лесковачко електрично друштво*. Током окупације непријатељске снаге спроводиле су електричну енергију где и како су хтеле. Нису водиле рачуна о оптерећењу градске мреже и машина већ су „спроводне струје постављали од најгорег и најопаснијег материјала“. Додатне трошкове имали су и грађани и Друштво јер су после завршетка рата корисници који су инсталирали прикључке током рата морали да их замене одговарајућим материјалом и у складу са прописима.<sup>541</sup>

У периоду социјалистичке Југославије додељена ратна штета навођена је као огромна „утврђена од стране корумпираних комисија, у коју су урачунате изгубљене сировине и готова роба. (...) Лесковачки богаташи су се богаташили и на тај начин што су откупљивали комплетна индустријска и занатска машинска постројења која су долазила на име репарација а продавана на лицитацијама“.<sup>542</sup>

У овим тврдњама постоји део који је истинит, али је већи део изнетог крајње нелогичан и непотпун. Поставља се питање шта је спорно у томе да су у ратну штету „урачунате изгубљене сировине и готова роба“? Потпуно је јасно да су окупационе власти без дозволе и без права испразниле магацине фабрика и тиме причиниле знатну штету истинским власницима, што је рачунато као ратна штета у свим државама у којима је додељивана.

„Ратна штета начињена лесковачкој привреди у Првом светском рату“, 179.

540 Ч. М. Јоксимовић, *н.д.*, 80; XLVI; LX.

541 *Лесковачки гласник*, 40, 29. септембар 1923, 2.

542 С. Димитријевић, *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*, 161.

Димитријевић је навео и пример да је „Платнара Ј. Дунђеровића и Фабрика канапа и ужарије добила тим путем нове машине из Немачке“.<sup>543</sup> У првим послератним годинама Краљевина СХС примала је одштету првенствено у природи. Најчешће су то били индустријски производи за пољопривреду, локомотиве и вагони, шине, конструкције мостова, коњи итд. Оваква наплата била је знатно лакша од новчане, али је квалитет робе често био упитан.<sup>544</sup>

Скуп превоз, опасност уношења заразних болести у земљу, велика оскудица сточне хране и опасност високог процента угинућа услед нових климатских и животних услова определили су владу да стоку не даје оштећеним сељацима у Србији, већ да је продаје на јавним лицитацијама. Чињеница је да је овакво решење било подложно махинацијама.<sup>545</sup>

Са друге стране, плаћање ратне одштете у природи форсирала је сама Немачка јер је на тај начин подизала своју мирнодопску индустрију и реализовала потраживања без готовог новца који није имала. Осим тога, и Краљевина СХС трудила се да обилато искористи сва немачка репарациона плаћања јер је искористила такву ситуацију да смањи своја издавања за индустрију и изградњу и зато су њене поруцбине константно расле.<sup>546</sup>

Како се са отплатом репарација није кренуло одмах са завршетком рата, сви су желели да што пре дођу до могућности да им се призната ратна штета плати. Тако је долазило и до несугласица између самих потраживачима ратне одштете и жеље да део ратне одштете наплати један од партнера, а не да део одобрене одштете буде уплаћен на рачун фирме, односно свих партнера. Случај фирме *Илић, Теокаревић и Петровић* и начин на који је решаван тај проблем дошао је и до Народне скупштине у случају оптужбе против министра правде др Лазара Марковића.<sup>547</sup>

Оно што се ретко може срести у литератури социјалистичког периода је то да додељене суме за ратну одштету готово никада нису биле у складу са захтевима установа. Судови за ратну одштету драстично су смањивали процењене суме и признавали драстично мање.<sup>548</sup> То је чињено из разлога што је новац

543 *Исто*, 161.

544 И. М. Бецић, *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918 – 1941*, Београд 2012, 321.

545 Највише одјека у јавности имао је случај у који је био умешан Радомир Пашић, син актуелног председника владе Николе Пашића са Индустријом месних производа Д. Д. „Промеса“ из Загреба. (*Исто*, 322).

546 *Исто*, 323.

547 Више о томе видети у И. М. Бецић, „Лесковчани у министарској афери“, *Лесковачки зборник*, L, Лесковац 2010, 247–260.

548 Најдрастичнији пример представља случај Главног савеза српских земљорадничких задруга, коме су однете справе, алати, машине, плави камен, сумпор итд у вредности од 3,5 милиона златних динара, док је одштетни суд суд признао суму од свега 450.000 папирних динара. Осим тога издате обвезнице носиле су рок наплате од 50 година. (Драгиша Лапчевић, „Економско стање Србије после рата“, *Летопис Матице српске*, књ. 302, св. 1, Нови Сад октобар 1924, 38)

од наплаћених репарација био битан део буџета, док се је потражиоцима исплаћивао само део.

Реални губици лесковачке привреде били су осетно већи од процењене ратне штете. Железнички саобраћај између Лесковца и Ниша успостављен је тек почетком фебруара 1919. године, док је саобраћај између Лесковца и Врања успостављен аутомобилима, као и од Ниша до Београда.<sup>549</sup> Године 1919. радила је само кудељара, док је теретни саобраћај био обустављен, па у град нису притицали ни сировине ни угаљ. Последица уништене привреде биле су и високе цене животних намирница.<sup>550</sup>

Реални губици лесковачке привреде били су још већи, јер због пострадалости фабрика или мораторног стања за новчане заводе многе установе нису могле да почну са радом пре краја 1920. године или су чак биле принуђене да окончају свој рад. Фабрика Лазара Дунђеровића отпочела је реновирање тек 1920. године, па је рад отпочео тек у првој половини 1921. године,<sup>551</sup> док су *Лесковачка удеоничарска штедионица* и *Лесковачка прометна банка* биле принуђене да се фузионишу 1921. године у *Лесковачку централну банку* да би могле да наставе са радом.<sup>552</sup>

Управо захваљујући репарацијама из Немачке и машинама које су почеле да стижу, поједине фабрике су се опоравиле и кренуле са радом. До јесени 1923. године на рачун репарација у Врањски округ стигла су 3 млина, 22 влачаре и 5 циркулара за стругање дрвета,<sup>553</sup> што је продавано у окружним магацинима у Врању, Лесковцу, Предејану и Власотинцу почев од 26. септембра 1923. године, а нешто касније и у Лебану. У самом Лесковцу продата су на лицитацији 3 млина и 5 влачара.<sup>554</sup> Млин Живка Стојиљковића обновљен је тек 1921. године.<sup>555</sup>

Без обзира на репарације шест потпуно уништених фабрика остало је необновљено и током 1922. и 1923. године.<sup>556</sup> Фабрика столица у Лесковцу и фабрика гајтана у Вучју обновљене су у периоду од 1923. до 1928. године, док су остале четири фабрике дефинитивно биле изгубљене за лесковачку привреду. Овим је јасно да је лесковачкој привреди, попут српској привреди у целини, учињена енормно велика штета, како у људском, тако и у материјалном облику, а да су се последице разарања осећале током читаве деценије после Првог светског рата.

549 *Врањски гласник*, 3, 10. август 1920, 1.

550 И. М. Бецић, „Ратна штета начињена лесковачкој привреди у Првом светском рату“, 180.

551 *Споменица на прославу педесетогодишњице ослобођења Лесковца 1877.–1927.*, 178–179.

552 И. М. Бецић, „Приватни новчани заводи и банкарство у Лесковцу између два светска рата“, *Историја 20. века*, 1, Београд 2002, 135.

553 И. М. Бецић, „Ратна штета начињена лесковачкој привреди у Првом светском рату“, 180.

554 *Лесковачки гласник*, 46, 19. новембар 1922.

555 *Лесковачки гласник*, 1, Лесковац 7. јануар 1926, 5.

556 *Лесковачки гласник*, 9, март 1923; *Лесковачки гласник*, 19, 10. март 1924.

Без обзира на крајње озбиљно страдање лесковачке првреде у Првом светском рату, она је успела да се након извесног времена опорави и надгради, што јасно говори о менталитету Лесковчана. Уочи Другог светског рата Лесковац као град са око 18.000 становника имао је четрдесет пет већих и мањих предузећа у разним привредним гранама: осам текстилних фабрика, три трикотаже, четири графичка предузећа, фабрику зејтина, три фабрике керамичке производње (цигле, црепа, каљевих пећи), три аутоматска млина и један за млевење паприке, две фабрике за производњу гуме, фабрику пива, слада и леда, две фабрике столица, седам металских предузећа, две стругаре, пет машинско-столарских радионица, аутотранспортно предузеће, електричну централу, две ливнице и радионицу за производњу рубља и шајкача.

Осим набројаног постојало је још 375 трговачких радњи, 13 гросистичких радњи, од којих је десет било експортних, 579 регистрованих занатлијских фирми и 200 нерегистрованих занатлија, 150 кафана и два хотела.<sup>557</sup> Производња вуне у Лесковачком басену представља је 40% производње укупне југословенске текстилне индустрије.<sup>558</sup>

Остаје само питање колики би домети лесковачке индустрије били да у једном тренутку није настао не само прекид, већ озбиљан корак уназад.

## ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

### *Објављени извори:*

Манасијевић Јован, Ракић Хранислав, *Хронологија радничког покрета и социјалистичке револуције у јужноморавском региону 1903–1945*, Лесковац 1979

Стојковић Живан, Ракић Хранислав, Панајотовић Зоран, *Грађа за историју револуционарног радничког покрета Лесковца и Врања 1895–1915*, I, Лесковац 1982

*Трговачки законик и стецишни поступак Краљевине Србије протумачени одлукама опште седнице и одељења касационог суда*, Београд 1914.

### *Штампа:*

*Врањски гласник*, 1920.

*Лесковачки гласник*, 1920–1926.

*Политика*, 1938.

*Правда*, 1936

*Радничке новине*, 1905.

---

557 Србољуб Миленковић, *Разарање лесковачке индустрије (1941–1953)*, Лесковац 2003, 11.

558 Ранка Гашић, „Лесковачка текстилна индустрија до Другог светског рата“, *Лесковачки зборник*, XLIX, Лесковац 2009, 95.

*Литература:*

Бецић Иван М, „Лесковчани у министарској афери“, *Лесковачки зборник*, I, Лесковац 2010.

Бецић Иван М, *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918 – 1941*, Београд 2012.

Бецић Иван М, „Ратна штета начињена лесковачкој привреди у Првом светском рату“, *Лесковачки зборник*, LV, Лесковац 2015.

Бецић Иван М, „Страдање приватних финансијских установа у јужној Србији 1915–1918“, *Велики рат 1914–1918: Узроци, последице, тумачења*, I, Ниш 2016.

Бецић Иван М, „Физичко уништавање привредне елите Врањског округа у Првом светском рату“, *Бугарска окупација југа Србије у Првом светском рату 1915–1918*, Лесковац 2016

Бецић Иван М, Антић Дејан Д, *Нишки новчани заводи и банкарство 1885–1947*, Лесковац 2023.

Вучо Никола, *Привредна историја Србије до Првог светског рата*, Београд 1955.

Вучо Никола, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981.

Димитријевић Сергије, *Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903–1953*, Лесковац 1954.

Гашић Ранка, „Лесковачка текстилна индустрија до Другог светског рата“, *Лесковачки зборник*, XLIX, Лесковац 2009.

Димитријевић Сергије, *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*, Лесковац, 1983.

Динић Сретен, *Бугарска зверства у Врањском округу*, I–II, Београд, 1921.

*Историја Српског народа*, VI-1, Београд, 1994.

Јоксимовић Чед. М, *Српски Манчестар, Лесковац у 1930. год.*, Лесковац 1930.

Каниц Феликс, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, 2, Београд 1987.

Костић Драгиша, „Банке и банкарство на лесковачком подручју до почетка Првог светског рата“, *Лесковачки зборник*, XXXIV, Лесковац 1994.

Лапчевић Драгиша, „Економско стање Србије после рата“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад 1924.

Миленковић Србољуб, *Разарање лесковачке индустрије (1941–1953)*, Лесковац 2003.

Милићевић Милан Ђ, *Краљевина Србија, Нови крајеви*, Београд 1884.

Поповић Никола Б., *Срби у Првом светском рату 1914–1918*, Београд–Нови Сад, 2000.

*Споменица на прославу педесетогодишњице ослобођења Лесковца 1877.–1927.*, Лесковац, 1928.

Станковић Небојша, Хидроелектрана Вучје, *Светска баштина електротехнике*, Лесковац 2005.

Стојанчевић Владимир, *Србија и српски народ за време рата и окупације 1914–1918. године*, Лесковац 1985.

Стојковић Живан, Стојичић Слободанка, Ракић Хранислав, *Историја Лесковца*, Београд, 1992.

Стојковић Живан, Кражић Ненад, *Занатство Лесковца*, I, Лесковац 1995.

Трајковић Драгољуб, „Текстилна индустрија Лесковца и околине 1884–1918“, *Сто година лесковачке текстилне индустрије (1884–1984)*, Лесковац.

Туровић Добросав Ж, Ивановић Небојша М, Лесковац и лесковачки крај 1915–1918, Лесковац 2006.

Хаџи Васиљевић Јован, *Бугарска зверства у Врању и околини (1915–1918)*, Нови Сад 1922.

Хаџи-Јованчић Перица, *Европеизација Српског Манчестера 1918–1941*, Београд 2010.

Чалић Мари-Жанин, *Социјална историја Србије, Успорени напредак у индустријализацији*, Београд 2004.

**Беџич Иван, д.и.п.,**  
Институт српске културе  
Лепосавич

## ПРЕКРАЩЕНИЕ ПОДЪЕМА ЭКОНОМИКИ Г. ЛЕСКОВАЦ ВСЛЕДСТВИЕ ОККУПАЦИИ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

### Резюме

Многовековое исключение Сербии из европейских экономических течений привело к тому, что основной хозяйственной деятельностью в стране было экстенсивное сельское хозяйство. После того, как Сербия стала независимым государством, движение в сторону индустриализации развивается крайне медленно, что было обусловлено отсутствием возможности вкладывать большие финансовые ресурсы. Среди нескольких городов, выделившихся от других по интенсивности развития индустриализации, находился и г. Лесковац. Основной промышленностью будущего Лесковачского бассейна была текстильная, кроме того, на этой территории развивалась и строительная, пищевая и деревообрабатывающая промышленность. Взлет промышленности Лесковца в большой степени был прекращен вследствие Первой мировой войны и оккупации Сербии. Почти половина предприятий была полностью уничтожена, а остальная часть серьезно ограблена и повреждена. Несмотря на это, после окончания Первой мировой войны Лесковац восстанавливается как важный промышленный центр на территории Королевства сербов, хорватов и словенцев/Югославия, так что можно только гадать о масштабах развития промышленности в Лесковце в том случае, если бы не было прекращения развития вследствие оккупации в Первой мировой войне.

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

355(=16)''18/19''(082)

323.269.6(=16)''18/19''(082)

УСТАНЦИ, побуне и ратови у словенским земљама у XIX и XX веку : тематски зборник међународног значаја = Восстания, бунты и войны в славянских землях в XIX и XX вв. : международный научный сборник / [уредници Маја Р. Антић, Ненад Благојевић]. - Врање : Историјски архив "31. јануар" : Педагошки факултет Универзитета у Нишу, 2025 (Врање : Refillprint). - 195 стр. ; 24 cm

Текст на срп. и рус. језику. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резюмес ; Апстракти.

ISBN 978-86-88105-38-5 (ИА)

а) Ратови -- Словенске земље -- 19в-20в -- Зборници б) Побуне -- Словенске земље -- 19в-20в -- Зборници

COBISS.SR-ID 159948809